

Antonie Doležalová
Miroslav Hroch (ed.)

Pohledem druhých

Praha jako inspirace a vzor
pro emancipační zápas
malých národů

POHLEDEM DRUHÝCH

PRAHA JAKO INSPIRACE A VZOR PRO EMANCIPAČNÍ ZÁPAS
MALÝCH NÁRODŮ

Antonie Doležalová a Miroslav Hroch (ed.)

Recenzovali:

prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Vydání této knihy podpořila FSV UK

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Praha 2021

Redakce Dita Křišťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2021

© Antonie Doležalová a Miroslav Hroch, 2021

ISBN 978-80-246-4821-7

ISBN 978-80-246-4976-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Poděkování	7
Úvod (Antonie Doležalová, Miroslav Hroch)	9
Praha a slovenské národné hnutie v druhej polovici 19. storočia (Zuzana Kudzbelová)	21
Ohlas českého národního hnutí v Maďarsku od konce 18. století do začátku 1. světové války (Imre Tarafás)	45
České národní hnutí a karpatští Rusíni (Paul Robert Magocsi)	69
Ukrajinské národní obrození v Haliči v 19. století a české vlivy (Radomyr Mokryk)	87
České inspirace lotyšského národního hnutí (Pavel Štoll)	103
Praha a česká společnost v pohledu tří rozdílných generací polskolitevských a litevských vlastenců (Luboš Švec)	121
Češi a české národní hnutí v kašubské vlastenecké agitaci (do r. 1918) (Miloš Řezník)	147
Vliv Prahy a českých učenců na lužickosrbské národní snahy v 19. století (Petr Kaleta)	163
České národní obrození na přelomu 19. a 20. století viděno finskýma očima (Tomáš Masař)	185

České národní hnutí poloviny 19. století očima dánského tisku

(Miroslav Hroch)

207

Jmenný rejstřík

225

Seznam pramenů

229

Seznam literatury

238

Abstracts

248

Autoři

252

Poděkování

Téma národních hnutí již dlouhá desetiletí neoddiskutovatelně patří ke klíčovým tématům historie, sociologie či politologie a literární vědy a jejich hraničních aplikací. Co však dosud zůstávalo stranou akademických debat, jsou proměny vlivu a vnímání národního hnutí na přelomu 19. a 20. století. Podnětem k vydání této knihy byla konference *Praha a národní hnutí na konci devatenáctého století*, která se konala roku 2013 a měla posloužit výměně názorů právě o vnímání českého národního zápasu v Evropě, především střední, a analýze relevantních proudů, na něž muselo naopak reagovat hnutí české. Ukázalo se, že jde o závažný a badatelsky nosný problém, který si zaslouží publikaci. Mnohé je již samozřejmě známo z dílčích studií z dějin jednotlivých malých národů, ale dosud chyběl soustavný syntetizující pohled, jenž by nám dal možnost ve srovnávací perspektivě posoudit význam Prahy a českého národního zápasu v dějinách dalších národních hnutí během druhé poloviny 19. a na počátku 20. století.

Získat autory příspěvků věnovaných, pokud možno celému kompaktnímu území jisté části Evropy, však trvalo několik let. I když ne vždy postupovala práce podle našich představ, mnoho překážek se nakonec ukázalo být k užitku – vznikl tak prostor, který jsme mohli využít k získávání dalších autorů. Kniha se rozrostla oproti původním pěti textům z konference na deset a pro jejich napsání jsme získali respektované autority v oboru i mladé autory. Což nám dává naději, že tento svazek, který mohl zmapovat pouze část Evropy střední, východní a severní, není poslední, který se touto problematikou bude zabývat.

Děkujeme časopisu *Střed*, v němž mezitím dva z účastníků tehdejší konference své příspěvky publikovali, za laskavé svolení převzít tyto

studie do knihy, i když částečně přepracované a doplněné. Naše díky míří rovněž k Fakultě sociálních věd UK za podporu vydání této knihy, k nakladatelství Karolinum za přijetí knihy do edičního plánu a Ditě Křišťanové za pečlivou redakční práci.

Především ale děkujeme všem autorům, kteří jsou s námi od počátku našeho úsilí, i těm, kteří se přidali později, že se nechali získat naším přesvědčením, že takováto kniha by měla spatřit světlo světa, a že měli pochopení pro potíže, které s sebou neslo hledání nakladatele i rozšiřování portfolia autorů. Věříme, že ze vzniklé knihy budou mít stejnou radost jako my.

Antonie Doležalová, Miroslav Hroch
červen 2020

Úvod

Antonie Doležalová, Miroslav Hroch

Patří ke staré evropské tradici, že považujeme svůj vlastní národ a jeho dějiny za cosi jedinečného a neopakovatelného. I když k tomu má historická věda vážné výhrady, lidsky je to pochopitelné. Nese to však v sobě tendenci k sebestřednosti, kterou zajímá právě jen ten vlastní národ. Nikdo však nežije v izolaci, žádný lidský osud nelze sledovat bez kontextu ostatních. Co platí o jedincích, platí také o osudech velkých sociálních skupin i národů.

Ponecháme-li před závorkou několik státních národů s tradicí státnosti sahající až do středověku, jako je Francie, Švédsko, Portugalsko či Anglie, musíme přijmout skutečnost, že většina dnešních národních států Evropy vznikala teprve v novověku jako výsledek úspěšného procesu utváření moderního národa. Stalo se tak v podmínkách národního hnutí, kterému nestála v čele šlechta (jako u Maďarů) ani vysocí úředníci a obchodní podnikatelé (jako u Norů a Řeků). Mezi těmito národy má své místo také národní hnutí české. Je to místo svým způsobem výsadní, a to v několikařím smyslu. Nastoupilo časově velmi záhy, na přelomu 18. a 19. století, a získalo si poměrně rychle, během několika desetiletí, masovou základnu. Podařilo se mu vybudovat také vyspělou národní kulturu a národní vědu a zapojit do národní vzdělanosti školství. České národní hnutí se proto obecně považuje za příběh mimořádného úspěchu. To ovšem můžeme tvrdit jen tehdy, zařadíme-li formování českého národa do širšího kontextu evropských národních hnutí a evropských dějin.

Syntézy českých dějin si však se zařazením do evropského kontextu obvykle příliš hlavu nelámou. Jsou tradičně zahleděny samy do sebe, vysvětlují se jen ze sebe samých. Pokud se v nich zaregistruje vnější činitel, pak je to především nejbližší soused a vnější nepřítel – obvykle

Němec. Pokud jejich autory někdy zajímá širší evropská souvislost, pak již jen marginálně najdeme zájem o to, co jsme přijali ze „Západu“, resp. jak se „k nám“ stavěli Francouzi či Britové. Jinak řečeno, pokud vůbec české historiky v poslední době zajímaly jiné národy, pak to byly především ty velké, mocné, jako by ty menší ani nestály za pozornost. Dokážeme-li však odložit klapky malosti a oprostít se od fascinace těmi „velkými“ a „vyspělými,“ zjistíme, že česká kultura nejen přijímala a nechávala se inspirovat, ale že také sama dávala a inspirovala.

Z této myšlenky vycházejí autoři předkládané knihy a pokoušejí se tento konsenzus sebestředné národní omezenosti překonat. Zjišťují, jak českou skutečnost vnímali předáci jiných národních hnutí: Slováků, Ukrajinců i karpatských Rusínů, Litevců, Lotyšů, Kašubů, Lužických Srbů, Finů a Dánů¹. Zkoumají, do jaké míry byl pro tyto národy a jejich představitele národní zápas Čechů příkladem, povzbuzením a inspirací. Dokládají tak, že české dějiny nelze studovat jen v uzavřeném rámci království, ale měly by zahrnovat také aspekt vztahový, ať už obsahem vztahů bylo přijímání či vydávání inspirací a zkušeností. A že povaha a význam vzájemných kontaktů mezi evropskými národními hnutími a transfer idejí mezi nimi není marginální záležitostí.

Úběžníkem všech studií je Praha, jako ohnisko národního hnutí a symbol jeho úspěchů, a význam jejího kulturního vyzařování pro evropská národní hnutí. Pohlížíme-li zevnitř, pak byl pražský intelektuální život druhé poloviny 19. století pln nářků na národní malost a od konce století navíc sporů o smysl vlastní existence. Při pohledu zvenčí se však jeho tvář mohla jevit sebevědomým triumfem mladé národní kultury. Zvláště když tento pohled zvenčí pocházel z prostředí jiných národních hnutí či národů slabších a méně rozvinutých, než byl národ francouzský, anglický či německý. Tento pohled zvenčí nesleduje vztahy Čechů a dalších národních hnutí pohledem českých vlastenců a politiků, neptá se, do jaké míry si svou roli možného inspirátora oni sami uvědomovali, i když samozřejmě nelze ignorovat ani přímé osobní kontakty s předáky jiných národních hnutí. Bylo by jistě zajímavé sledovat, do jaké míry si toto své postavení uvědomovali sami čeští předáci, ale v této knize sledujeme jiný cíl: zjistit, co české národní hnutí a v něm se rodící česká kultura znamenaly pro protagonisty jiných národních hnutí.

Viděno geograficky, objevuje se transfer z Prahy do téměř všech národních hnutí ve dvou evropských makroregionech. Ve východní části

1 Autorem všech popisů pod mapami je M. Hroch.

střední Evropy a v jihovýchodní Evropě. Oba tyto regiony se značně lišily jednak výchozími politickými a kulturními podmínkami, jednak politickým pozadím transferu. Zatímco Balkán byl po staletí ovládán osmanskou říší a stal se pak v 19. století politicky i ekonomicky zájmovou sférou Rakouska, resp. Rakousko-Uherska, ve vztazích k východu střední Evropy tomu tak nebylo. O dění mimo své vlastní hranice se habsburská politika zajímala jen okrajově. Vztah tamních národních hnutí k Praze stál tedy stranou „velké“ politiky a byl motivován téměř výlučně kulturními a vědeckými zájmy. Nutno přiznat, že zájem české veřejnosti o tato hnutí byl minimální, stejně jako její informovanost. Naproti tomu vztahy Prahy k jihovýchodní Evropě byly intenzivnější, často spojené s osobními styky, a obsahovaly mnohem vyšší dávku emocí také proto, že šlo téměř veskrze o národy slovanské. Má proto svoji logiku pojednávat o vztahu i o kulturním transferu z českých zemí do obou těchto makro-regionů odděleně. Studie v této knize se proto vztahují pouze k oblasti východní střední Evropy a jsou doplněny „ohlasem“ českých národních zápasů v zemích na evropském severu, ve Finsku a Dánsku. V Dánsku šlo ovšem o specifickou formu národního hnutí v podobě zápasu dánské menšiny proti německé nadvládě ve Šlesvicku.

Část národních hnutí spojovala s Čechy skutečnost, že probíhala na půdě habsburské monarchie. Na rozdíl od Ukrajinců, Rusínů i Slováků se však Maďaři velmi rychle vymanili ze situace neplnoprávné národnosti a stali se národem státním. Přesto či právě proto si zaslouží sledovat, jak diferencovaný obraz českého národního hnutí u nich najdeme. I když Dánové byli starým státním, ba kdysi i imperiálním národem, pojil je ve druhé polovině 19. století s Čechy stejný nepřítel – Němci – a stejný druh nespravedlnosti, jíž se Němci na Dánech dopouštěli. Tři další národní hnutí – lotyšské, litevské a finské – probíhala na teritoriu carského Ruska, ale byla obrácena nejen proti rusifikaci, ale také proti kulturní i ekonomické převaze příslušníků dalšího národa – německého v případě lotyšském, polského v případě litevském a švédského v případě finském.

Jednotlivé studie sledují formy a typy kulturního transferu z oblasti pokročilejšího do oblasti opožděného národního hnutí, čímž také objasňují způsoby, jakými se v devatenáctém a na počátku dvacátého století Evropou šířily ideje. Činí tak ve třech rovinách, které ukazují, co reflexe české situace znamená pro posouzení místa českého národa a českého národního hnutí v evropském kontextu. V první rovině jde o to, k jakému prostředí se inspirace vztahovala, resp. které české aktivity předáky jiných národních hnutí zaujaly, co z českého příkladu považovali za důležité a do jaké míry usilovali to napodobit. Druhou rovinou

jsou média transferu. Je totiž nezbytné vzít v úvahu, zda svou roli hrály osobní kontakty předáků ve vzdělávací, kulturní, ekonomické či politické oblasti, nebo spíše neosobní a do určité míry neutrální masová média a informace politického charakteru, která bez ohledu na osobní kontakty a sympatie mohla přinášet zdroje inspirace. Nedůležitá není ani otázka, kdo o české situaci a zkušenosti informoval. Třetí rovinou je, zda jde o pozitivní, nebo negativní reflexi a do jaké míry měla pro příslušné národní hnutí formativní nebo směrodatný charakter, zda to byla inspirace systematická, nebo spíše nahodilá a jaká byla její časová následnost. Jinak řečeno jde o to, zda byla inspirace českým příkladem v praxi opravdu aplikována, nebo šlo pouze o reflexi romantizujících představ, které obíhaly ve veřejném prostoru, aniž byly jejich reálné základy podrobeny kritice. To ovšem nemusilo snižovat význam české inspirace; i sny a vize mohou být důležitým motivačním činitelem.

Poznávání a reflexe českého národního hnutí v prostředí později nastupujících národních hnutí si zaslouží o to víc pozornosti právě proto, že všechny tyto národy do reflexe vkládaly své vlastní představy a tužby, ale také předsudky a náklonnosti. Proto zástupci jiných národů nezahrnují Čechy jen chválou, ale čas od času také kritikou. Finové a Maďaři dokonce odkrývají negativní stránky chování Čechů, které vidí ve spalující nenávisti vůči Němcům; a dodávají, že taková zášť nemůže přinést vítězství. Ale jak ukazuje maďarský příspěvek, ani nedorozumění a protikladné názory neměnily přátelské vztahy, ani hořká zkušenost neotrásla vzájemnými sympatiemi a naopak – sebekřátekářší vztahy nevedly ke změně osobních názorů jednotlivců na obou stranách.

Z hlediska časového měl zájem o Čechy a českou nebo z Čech vycházející kulturu v některých případech – Lotyšů, Lužičtí Srbové, Slováci – své počátky již v době dlouho před nástupem jejich národního hnutí. Moderní reflexe ze strany většiny národů dosáhla prvního vyvrcholení ve čtyřicátých letech devatenáctého století, přesněji v roce 1848–1849. Tento rok sehrál roli časového mezníku díky Vseslovanskému sjezdu a následujícímu citelnému uvolnění občanského života v habsburské monarchii. Druhého vrcholu dosáhla vlna zájmu o české záležitosti během osmdesátých a devadesátých let devatenáctého století. Jakkoli dvě zřetelné vlny zájmu lze vysledovat u většiny národních hnutí, je nutno brát v úvahu asynchronní podobu procesů formování moderního národa. Finové a Dánové věnovali Čechům větší pozornost již od šedesátých či sedmdesátých let; Ukrajinci až v novém století; karpatská Rusína až po vzniku Československa. Obecně platí, že vztah k Čechům procházel u všech národů určitými peripetiemi; někdy pod tlakem jiného, dominantního

národa. Typické to bylo pro pobaltské národy zasažené německou kulturní převahou, polským vlivem a ruskou politickou nadvládou. Představitelé všech národních hnutí samozřejmě sledovali více jiných národů; vycházejí-li proto z reflexe Češi v pozitivním světle, je třeba tuto skutečnost měřit i tímto „konkurenčním“ kontextem.

Časové výkyvy zájmu o Čechy u konkrétního národa souvisí také s rolí jednotlivců v celém průběhu národního hnutí. Na počátku převažovali jednotlivci, kteří navazovali kontakty a sdíleli své názory skrze osobní korespondenci a spíše výjimečně prostřednictvím osobních setkávání. Výjimka se týkala hlavně Lužických Srbů, protože vzdálenost a možnost cestování hrála samozřejmě na počátku devatenáctého století podstatnou roli. Kontakty tak byly bezprostřední i zprostředkované a stály dost často na jednom člověku, s jehož odchodem vztah i skončil, nebo alespoň zanikly přímé vztahy, jako tomu bylo u Kašubů a jejich Floriana Ceynowy. K nárůstu osobních kontaktů došlo počínaje rokem 1848, kdy intelektuálové a vzdělanci z jiných národů poprvé a ve větším počtu navštívili Prahu kvůli Všeslovanskému sjezdu. Ať už šlo o vztahy bezprostřední nebo zprostředkované, v epicentru všeho českého nacházíme Josefa Dobrovského a Františka Palackého; častými aktéry byli i Pavel Josef Šafařík, František Ladislav Čelakovský či Ján Kollár. Zprostředkující institucí pro navazování vztahů bylo nejprve Národní muzeum a později česká univerzita v Praze. Určitou roli sehrávaly také nejružnější spolky, jako například učené společnosti či spolek Radhošť pro Slováky.

Samotný transfer měl širokou škálu podob. Mohlo jít o prosté informace, které se braly na vědomí. Mohlo jít o informace, které byly pro domácí publikum aktualizovány. Mohlo jít o inspiraci čerpanou z úspěchů českého národního hnutí, mohlo jít také o přímou či nepřímou radu či pomoc poskytovanou z Prahy té či oné složce národního hnutí. Zprostředkující aktivity se realizovaly jak v Čechách, tak i na území příslušného národa, i když v závislosti na místě realizace mohly nabývat různou podobu. Mohlo jít o překlady českých knih, poezie, i historických pojednání, výuku jazyka, jeho kultivaci, sestavování mluvnic, tvorbu učebnic.

Témata, která národní aktivisty zvláště zajímala, se s léty proměňovala v závislosti na tom, co bylo centrem pozornosti daného národního hnutí a čemu přikládalo význam. Záleželo také na tom, v jakých oblastech se aktéři vzájemných vztahů pohybovali. Přesto je nepřehlédnutelné, že po celé námi sledované období převažovaly filologické a etnografické zájmy. Odrážely se nejen v osobní korespondenci, přednáškách, vydávání článků a knih, ale také v budování akademických pracovišť. Ne náhodou

právě počátek výuky v českém jazyce na rozdělené Karlo-Ferdinandově univerzitě vztahy nejen zintenzivnil, ale rozšířil i okruh zájmů a počet angažovaných příslušníků jiných národů díky tomu, že jejich příslušníci přicházeli do Prahy studovat široké spektrum oborů; postupně nejen lingvistiku, ale také teologii, medicínu, přírodovědu nebo architekturu.

Zároveň se v přímém důsledku rostoucího zájmu o studium na české univerzitě zejména z řad slovanských národů proměnila sociální a věková struktura aktérů vzájemných vztahů. Někteří z nich se stýkali spíše se staročechy, jiní naopak měli blízko k mladočechům a svoji roli hrála také stavovská a generační dimenze. Ve druhé polovině století už začali šířit povědomí a přinášet informace o Čechách mladí lidé vracějící se ze studií v Čechách. Právě touto proměnou lze vysvětlit určitý útlum ve vzájemných kontaktech v období šedesátých a sedmdesátých let – důvodem útlumu byla generační výměna. Nově šlo o kontakty desítek lidí, ne vždy vzájemně propojených, většinou vzdělaných a s určitou cestovatelskou zkušeností, a nikoli už jen o jednotlivé učence-obrozence. V důsledku generační proměny se také pozornost obracela k novým tématům, díky čemuž v posledních desetiletích devatenáctého století kontakty nabyly zvláště ve vztahu k příslušníkům slovanských národů podoby široce založených kulturních vztahů nejen mezi vědci a publicisty. Také Češi začali projevovat šířeji založený zájem o jiné národy, který se odrážel například v rostoucím počtu mecenášů pro vydavatelské a jiné kulturní záměry příslušníků jiných národů v českých zemích nebo přímo na teritoriu příslušného národa, jako byl pro Slováky Ferdinand Pravoslav Náprstek.

Jakkoliv v tomto postupujícím sbližování hrálo pro některé vlastence symbolickou roli husitství, jako u Slováků, svatováclavská koruna nebo položení základního kamene pro stavbu Národního divadla, záhy se stala symbolem vlasteneckého života Čechů Praha, později dokonce „zlatá Praha“, a to symbolem výměny zkušeností a informací, stejně jako symbolem národní emancipace. Poprvé tuto pozici Prahy jako přirozeného centra národního hnutí a Čechů jako národa příkladně úspěšného ve svém obrozeneckém úsilí a hodného následování nezamýšleně, ale o to více posílil v očích slovanských národů Vseslovanský sjezd, na který se do Prahy sjela reprezentace ostatních slovanských národů v roce 1848. Praha je okouzlena. Nejen pro svou kulturu, ale také proto, že v ní sídlily instituce, které začaly hrát roli pro další národní hnutí nebo jejich buditele: muzeum, Matice, politicky profilované noviny. To byl ovšem jen počátek. Během druhé poloviny století výrazně vzrostl význam Prahy jako symbolu úspěchu emancipačního úsilí malého národa

v mnohonárodnostní říši. Vyvolávalo všeobecný údiv, jak rychle dokázali Češi z Prahy německé udělat Prahu českou a díky tomu se stávala Praha a Češi s ní zároveň vzorem v kulturní, vzdělávací, politické, organizační i hospodářské oblasti.

I když se projevy náklonnosti, ba obdivu k Praze a Čechům s léty mírně proměňovaly v závislosti na tom, co bylo centrem pozornosti daného národního hnutí a čemu přikládalo význam, lze vysledovat několik motivů, které se opakují.

Zprvce byli Češi považováni za příklad v jednotě a soudržnosti. Cizinci na Česích obdivovali, jak umějí odhodit své osobní zájmy ve prospěch celku. Jako příklad se uváděla vysoká volební účast a disciplína. Obdivovali dokonce, jak se šlechta dokázala spojit s jinými složkami národa. „Kdybychom tak měli svého Clam-Martinice!“ stýskali si Slováci. Jako druhá strana pozorované jednoty a soudržnosti byla zmiňována srdečnost Čechů, když cizinci přijíždějící do Prahy pocítovali, že jsou v Čechách vítáni.

Zadruhé byl v některých případech obdiv k Čechům personifikován a spojován s jednou konkrétní osobou. Už byl zmíněn Dobrovský, kterého si vážili v jinonárodních komunitách jako odborníka i jako osobnost pro jeho vstřícnost k jiným národům a jejich kultuře. Následován byl Palackým. I když Jan Hus nebo Jan Komenský a později Čelakovský, Kollár a další měli také své místo, Dobrovský a Palacký jsou zmiňováni nejčastěji a jsou jim přičítány zásluhy podobného druhu – v oblasti kultury, literatury a péče o jazyk – a jsou považováni za tvůrce úspěchu a zároveň i svého druhu symboly úspěšné cesty, jakou si intelektuálové vydobyli pozici v čele českého národa.

Zatřetí proto nepřekvapí, že cizinci přijíždějící do Čech velice oceňovali důraz, jaký Češi kladli na vzdělání a vzdělanost. V prvé řadě to, jak Češi dokázali kultivovat svou řeč, a rozšířit polozapomenutý jazyk nižších vrstev do širokých vrstev obyvatelstva, a zároveň ji také kodifikovat a učinit z ní jazyk literární tvorby. U Slovanů se Češi těšili uznání i za to, kolik slovanských národních lingvistik otevírali a jak ovlivnili vznik pravopisu dalších rodících se literárních jazyků. Některé stati v této knize jsou pozoruhodným dokladem toho, jak kodifikace národních jazyků vděčí za mnohé Karlově univerzitě. A konečně, považovalo se za příkladné, jak Češi se svým jazykem nakládali jako s hodnotou důležitou pro uchovávání tradice. Češi byli ovšem obdivováni i pro podvržené Rukopisy – dalo by se s mírnou nadsázkou říci, že se Rukopisy objevily na scéně právě včas, aby diskuse o nich zaplnily stránky mnoha dopisů, odborných textů i osobní vzájemné kontakty. Nezřídka byly

i podnětem k úvahám o malosti vlastního národa – obrozenci z jiných národů obvykle souhlasili s interpretací, že Rukopisy prokazují starodáv-
né kořeny Čechů a především skutečnost, že Češi už dávno měli literární
jazyk. Je příznačné, že jedině Maďaři se netajili pochybnostmi o pravosti
Rukopisů. U nich se setkáme pochopitelně také s hodnocením slovanství
jako nástroje ruského despotismu. V rámci obdivu k české vzdělanosti
měla své významné místo univerzita, respektive její česká část, a tudíž
výuka v češtině. Vědecké bádání, a navíc v národním jazyce, bylo pova-
žováno za předpoklad národní prosperity vzhledem k tomu, že jsou to
právě vzdělanci, kdo nejenže pečuje o jazyk a literaturu, ale také pěstuje
a udržuje národní povědomí – a tím v konečném důsledku vychovává
národu dobré syny.

Začtvrté, ač většinou vzdělaní akademici, neobdivovali zejména slo-
vanští předáci národních hnutí na Česích jen výsledky jejich intelektuál-
ní práce. Obdivovali Čechy také pro jejich tvrdošijnou a neúmornou píli
a pro jejich organizovanost, což se jevilo některým příslušníkům národ-
ních hnutí pro Slovany natolik netypické, že hovořili o germánském rysu
v povaze Čechů, či dokonce o Česích jako o slovansky mluvících Něm-
cích. Obdivovali také český talent pro sport a jeho organizaci. Nejvíce
pozornosti se v této souvislosti dostávalo spolku Sokol. S rozšiřujícím se
spektrém oborů a témat, která byla předmětem kulturního transferu,
se české úspěchy staly v nejednom národním prostředí inspirací také pro
rozvoj žurnalistiky, divadelnictví, hudby, architektury či urbanismu.

Zapáté se objektem zcela mimořádného obdivu slovanským i neslo-
vanským pozorovatelům a komentátorům jevil český podnikatelský duch
a rozvoj českého hospodářství. Od 70. let například Slováci považova-
li za rozumné, aby se slovenský rolnický synek vydal na zkušenou do
Čech, kde bylo hospodářství tak vyspělé, že se tam mohl přiučit mnoho
nového o tom, jak rozumně vést hospodářství. Slováci dokonce obdi-
vovali, že v Čechách v obchodě a podnikání nerozhoduje vyhrůžka ani
úplatek v podobě nějaké té láhve pálenky či vína. V posledním desetiletí
devatenáctého století Ukrajinci s obdivem zaznamenávali české nápisy
na obchodech a úřadech, české továrny, český obchod, česká družstva,
české banky atd. Hospodářskou vyspělost Čechů oceňovali také Finové.
Jinak to opět viděli pochopitelně jen Maďaři, kteří zrovna v ekonomic-
kém probouzení viděli potenciální hrozbu pro péči Čechů o národní
kulturu, protože péči o obojí Češi prostě nemohou zvládnout.

Úvahy o hospodářské vyspělosti jsou pozoruhodným dokladem
rozdílné ekonomické úrovně formujících se národů, ale také nezbyt-
nosti rozumět srovnávaným obsahům. Na prvním sjezdu českých

národohospodářů v Praze v roce 1895 totiž řečníci z tribuny nad třístavým shromážděním hřímali, že Češi jsou nejnehospodárnější národ na světě, české ženy nejfintivější, ve společnosti že se epidemicky šíří švindl, jenom podnikat se nikomu nechce. A ještě na počátku dvacátého století, když ekonom a národní buditel Albín Bráf rozšířil koncept národního obrození i na ekonomickou oblast svou slavnou větou o tom, že národní obrození není hotovo, dokud národ nedosáhne také ekonomické vyspělosti, kritizoval Čechy pro slabého podnikatelského ducha – a srovnával je v tomto ohledu s Němci.²

Některé národní reflexe si uvědomují, že na vztah k Čechům je třeba pohlížet také z hlediska vzájemné výhodnosti transferu pro obě strany. V některých případech, přesně řečeno ve vztahu ke slovanským národům, byla podpora, či dokonce přímé ovlivňování jiných národních hnutí programovou paternalistickou prioritou představitelů českého národního hnutí – ať už šlo o výuku češtiny mimo Čechy či otevírání institucí jiných národů v českém prostředí, nebo dokonce finanční podporu jiným národním hnutím ze strany českých mecenášů. Takové aktivity nepochybně posilovaly pozici Čechů v rámci všech slovanských národů. V této souvislosti je tudíž relevantní otázkou, do jaké míry tyto „oblasti zájmu“ odpovídaly pocítovaným potřebám toho či onoho národního hnutí nebo byly dány nepřehlédnutelným úspěchem toho českého. S tím také znovu souvisí otázka, zda a do jaké míry se tyto oblasti proměňovaly, jaké bylo zdůvodnění této proměny a zda je možné tyto oblasti zájmu skutečně spojit s českým vlivem. Nelze totiž přehlédnout, že mnohé z výše zmíněných úspěchů byly v českém prostředí prezentovány buď jako slabost (ono slavné „svůj k svému“), nebo naopak se silnými prvky expanzionismu (vývoz českého kapitálu na východ a jihovýchod).

Neměli bychom rovněž přehlédnout, že úvahy o prospěšnosti vzájemných kontaktů a transferu idejí mají také svou druhou stranu. Totiž otázku, jak přispívali příslušníci jiných národů k rozvoji vědy, vzdělanosti, kultury či hospodářství v českých zemích, když poté, co v Praze vystudovali, zůstali v Čechách a rozvíjeli zde daný obor, jako například Ukrajinec Ivan Horbačevský, považovaný za zakladatele české biochemie a na počátku dvacátého století také rektor Univerzity Karlovy. Ostatně, i výše zmíněný Bráfův koncept hospodářského národního obrození byl prokazatelně – vedle západních inspirací – ovlivněn děním u východních Slovanů. Takové příklady ukazují, že také pro Čechy byly vzájemné

2 Antonie Doležalová: *A History of Czech Economic Thought*, Londýn 2018, s. 127–131.

vztahy s představiteli jiných národů a poznávání dobré praxe u jiných národů přínosné.

Jak dokládá tato kniha, ve druhé polovině devatenáctého století byla Praha vnímána jako mekka všech malých, především, ale nejen, slovanských národů. Navštívit Prahu znamenalo pít z pramenů národního uvědomění a učit se, co to znamená pracovat pro národ. Praha byla zlatá, světlo z ní zářilo do všech stran. Češi byli stěží dosažitelným vzorem v tom, jak pěstovat vlastní jazyk, jak vydávat noviny, jak se uplatnit v zápase o politickou participaci, jak budovat univerzitu, jak pracovat na kultivaci vlastního národa i jeho ekonomickém vzestupu. Z východu i severovýchodu Evropy se ozývala slova uznání i výzvy k následování – „Pojďme cestou Čechů!“ Kdybychom sestavili obdobnou knihu pro obraz Čechů v jihovýchodní Evropě, přinesla by zajisté ještě mnohem výraznější doklady o významu Prahy pro tamní národní hnutí. Tím vším byl položen historický základ pro sympatie, kterým se později těšili Češi a jejich již československý stát během meziválečného období.

Tato zajisté potěšující situace měla však v sobě vážný stín. Ač – stále více marginalizovaná – část českých vzdělců a žurnalistů nesla dál sympatie k jiným malým (slovanským) národům, převážila sebestřednost českých intelektuálů a politiků, kteří se nechťeli poměřovat těmi malými a slabými, ale pouze s těmi velkými národy, se starou tradicí státnosti i politické kultury. Kdybychom si položili otázku, do jaké míry čeští politikové a intelektuálové opláceli sympatie malých národů stejnou mincí, uviděli bychom nejspíš, že se v meziválečném období ještě výrazněji než dříve hlavní proud českého zájmu o styky se zahraničím soustřeďoval na ty, s nimiž se považovali sebevědomí Češi za rovnocenné, tedy na národy Západu se silnou kulturou a státní tradicí. Nikterak jim nevadilo, že ze strany těchto národů – snad s výjimkou Francouzů – tyto sympatie byly opětovány jen vlažně. Povědomí o malých národech a národních státech nejen ve východní polovině Evropy se vytrácelo z českého intelektuálního i veřejného prostoru.

Tato kniha tak nechce jen připomenout ony dnes už povětšinou zapomenuté vědce, spisovatele, publicisty a intelektuály, ale především docenit ono bezesporu plodné propojení národotvorných procesů v Evropě. Snad může být i výzvou najít odvahu vystavit tendenci k sebestřednosti, stejně jako ten propletenec pocitů národního velikášství a národní malosti pohledům druhých.

Slováci Poté, co maďarští nomádi vyvrátili Velkomoravskou říši, usadili se na jejím území a vytvořili stát, jenž sahal až ke karpatskému oblouku a roku 1000 byl papežem povýšen na Uherské království. Na severu nového státu, v takzvané Horní zemi, žily však zbytky slovanského osídlení, hovořící většinou západoslovanskými dialekty, Slováci. V průběhu staletí byli zčásti maďarizováni, ale od 15. století se začala utvářet vzdělaná slovenská elita. Zásahu na tom měl nejprve kulturní vliv reformace, která přicházela z českých zemí, ale byla přijata jen menšinou Slováků. Postupně však, zejména během 18. století, sílilo vědomí svébytné etnicity také mezi katolíky.

Praha a slovenské národné hnutie v druhej polovici 19. storočia

Zuzana Kudzbelová

Úvod

Slovenské národné hnutie udržiavalo s českým národným hnutím nepochybne nadštandardný vzťah. Súviselo to aj s faktom, že v začiatkovej fáze formovania moderných národov sa vytvorilo nielen povedomie o slovenskej a českej etnickej osobitosti, ale aj o jednote Čechov a Slovákov. Ak však na Slovensku toto povedomie o československosti často stálo v opozícii k slovenskej identite, tak v českom prostredí výraznejšie splývalo s českou identitou. Vzťah viacerých predstaviteľov českého národného hnutia k Slovákom bol veľmi podobný ich vzťahu k Moravanom – považovali ich za etnických Čechov. Preto prehnané zvyrazňovanie tak moravskej, ako aj slovenskej osobitosti vnímali negatívne a považovali ho za oslabovanie pozície českého národného hnutia.

V revolučných rokoch 1848 – 1849 sa podarilo získať predstaviteľov národného hnutia na Morave pre jednotný český program a toto spojenie pretrvalo aj v nasledujúcom období. U väčšiny predstaviteľov národného hnutia na Slovensku koncom prvej polovice 19. storočia však prevládala slovenská identita, preto prišlo v roku 1843 k druhej kodifikácii slovenského jazyka, ktorej sa podarilo úspešne integrovať do spoločenského života na Slovensku, a v roku 1848 vznikol aj prvý politický program, v ktorom sa demonštrovala existencia slovenského národa a jeho osobitostí – *Žiadosti slovenského národa*. Napriek tomu sa návrhy na užšie spojenie českých krajín a Slovenska a snahy o spoluprácu medzi slovenskými a českými národovcami kontinuálne objavovali aj počas celej druhej polovice 19. storočia. Ich intenzita sa odvíjala najmä podľa aktuálnej politickej situácie v monarchii, ktorá výrazne určovala, či sa obe hnutia

približovali k dosiahnutiu vlastných cieľov, alebo, naopak, sa od nich oddaľovali.

Predmetom tejto kapitoly je priblížiť význam Prahy v slovenskom národnom hnutí. Tá v ňom zohrala dôležitú úlohu, a to hneď z dvoch dôvodov. Po prvé, nachádzali sa v nej inštitúcie, o ktoré sa predstavitelia slovenského národného hnutia opierali, až kým si vytvorili svoje vlastné organizačné zázemie, a neskôr opäťovne, keď ho so zmenenou politickou situáciou v habsburskej monarchii stratili. Prostredníctvom pražských tlačiarň, vydavateľstiev, redakcií novín či rôznych kultúrno-spoločenských organizácií sa slovenskí národovci snažili tlmočiť svoje názory na vývin pomerov v ríši, v Uhorsku, na slovenskú národnú otázku, rozširovať povedomie o slovenskom národe a pestovať slovenskú kultúru. Od konca 70. rokov 19. storočia sa stala Praha i miestom štúdia väčšieho množstva Slovákov, z ktorých viacerí práve aj pod jej vplyvom priniesli nové podnety do slovenského politicko-spoločenského života. Po druhé, Praha pôsobila na slovenské prostredie aj ako symbol úspechov, ktoré české národné hnutie dosahovalo v poslednej tretine 19. storočia. Jeho triumfy vystupovali do popredia o to výraznejšie, o čo viac sa v tomto období dostávalo slovenské národné hnutie do defenzívy. Viacerí Slováci sa snažili vyvíjať podobné aktivity ako českí národovci, dúfajúc v rovnako pozitívne výsledky. Nasledujúci text približuje, aké druhy podpôry poskytovala Praha slovenskému národnému hnutiu v druhej polovici 19. storočia a aký význam v ňom zohrala jej symbolická rovina.

Využívanie inštitucionálnej vybavenosti Prahy slovenským národným hnutím

Vývin českého a slovenského národného hnutia prebiehal typologicky odlišne, čo sa koniec koncov odrážalo aj na charaktere ich spoločných aktivít.

V roku 1818 vzniklo Vlastenecké muzeum v Čechách, v rámci ktorého sa v roku 1830 vytvoril Sbor k vedeckému vzdělávání řeči a literatury české. Jeho zásluhou bola o rok neskôr založená Matica česká. Tá prevzala vydávanie časopisu múzea, ktorý sa stal veľmi vplyvným periodikom českého národného hnutia. Vznikli prvé české spolky, napríklad v roku 1846 reprezentatívne stredisko českých podnikateľov a vzdelancov – Měšťanská beseda –, a narástol aj počet českých vydavateľstiev, kníhkupectiev či obecných škôl. V prvej polovici 19. storočia sa vytvorila celkom dobre rozvetvená sieť českých inštitúcií, o ktorú sa predstavitelia

českého národného hnutia mohli opierať pri svojich aktivitách. Navyše, po páde absolutizmu sa české národné hnutie formálne inštitucionalizovalo na politickú stranu (neskôr strany) a svoje ciele začalo oficiálne hájiť aj v politickom živote.³

Budovanie organizačného centra slovenského národného hnutia prebiehalo prerušovane. Už v prvej polovici 19. storočia boli založené spolky, ktoré združovali predstaviteľov slovenského národného hnutia (napríklad Tatráin), ale pri živote sa udržali len krátko. Širšie organizačné základy sa podarilo slovenským národovcom vybudovať až začiatkom 60. rokov 19. storočia. V roku 1861 začali vydávať *Pešťbudínske vedomosti*, ktoré sa stali tlačovým orgánom hlavného prúdu slovenského národného hnutia. V roku 1863 vznikla celonárodná a nadkonfesionálna slovenská kultúrna inštitúcia – Matica slovenská –, ktorej cieľom bolo pozdvihnúť vedomie o prináležitosti k slovenskému národu medzi bežným obyvateľstvom Slovenska a podporovať umeleckú a vedeckú činnosť Slovákov. V tomto období spoločensko-politická situácia priala aj rozvoju výučby slovenčiny v školách, založeniu nových troch slovenských gymnázií a celkovo širokej aktivizácii národno-kultúrneho života Slovákov.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie však prerušilo tento postupný rozmach slovenského národného hnutia a znamenalo nielen koniec nádejí na splnenie jeho ďalších politicko-kultúrnych požiadaviek, ale aj zrušenie už vybudovaných pilierov. Po roku 1867 sa v Uhorsku presadila myšlienka jednotného uhorského (maďarského) národa. I keď Maďari netvorili väčšinu obyvateľov Uhorska, právne sa ukotвило, že na jeho území existuje len jeden národ – uhorský (maďarský) národ –, a ostatné etnické skupiny dostali iba status národností. Oficiálnym štátnym jazykom sa stala maďarčina. Národnostný zákon z roku 1868 Nemaďarom síce umožňoval používať materinský jazyk v úradnom styku na úrovni obecnej, poprípade župnej samosprávy a zakladať svoje základné a stredné školy či inštitúcie na rozvíjanie svojej kultúry, ale v praxi sa nedodržiaval. Slováci, rovnako ako aj ďalšie etnické skupiny v Uhorsku, začali od roku 1867 postupne čeliť čoraz intenzívnejšiemu tlaku o pomaďarčenie všetkých odvetví svojho života. I keď slovenské národné hnutie založilo v roku 1871 formálne politickú stranu, nedokázalo sa prostredníctvom nej presadiť v politickom boji. V Predlitavsku sa nevytvorila žiadna životaschopná koncepcia štátneho rakúskeho národa, preto sa prijali zákony, ktoré garantovali každej etnickej skupine rozvíjať svoj jazyk a kultúru, a bez veľkých problémov

3 Jiří Kořalka: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996, s. 90–105.

sa aj uplatňovali v reálnom živote. Vďaka tomu český národný život, na rozdiel od toho slovenského, pokračoval vo svojom rozmachu.

Preto sa v období do začiatku 60. rokov 19. storočia a potom opätovne po roku 1867 viacerí Slováci obracali do českých krajín, kde hľadali pomoc pre svoje politické, spoločenské a kultúrne aktivity. Najväčší záujem Slovákov smeroval do Prahy, do miesta, v ktorom sa koncentrovalo najviac českých národno-kultúrnych organizácií a v ktorom pôsobila aj veľká časť predstaviteľov českého národného hnutia.

1. Pražské redakcie novín

Jedným z nástrojov, ktorý predstavitelia slovenského národného hnutia využívali na dosahovanie svojich cieľov, bola periodická tlač. Práve ona bola počas celého 19. storočia hlavným prostriedkom verejnej komunikácie. S rastúcou alfabetizáciou spoločnosti sa z nej stal veľmi dobrý nástroj politickej a sociálnej mobilizácie najširších vrstiev, čo si uvedomovali aj predstavitelia slovenského národného hnutia. Navyše, pri neexistencii politických strán alebo kultúrnych spolkov plnila aj funkciu organizátora národnobuditelských aktivít.

Zakladanie slovenských novín prebiehalo diskontinuítne. I keď už v roku 1783 začali vychádzať *Prešpurské noviny*, vôbec prvé slovenské noviny, a v roku 1812 ďalšie slovenské periodikum *Týdenník*, pre nedostatok odberateľov nemali dlhú životnosť. Po ich zániku až do polovice 40. rokov 19. storočia suplovali úlohu slovenských novín v medziach svojich možností kalendáre (napríklad *Žora*, *Plody*, *Jitřenka*) a literárne časopisy (napríklad *Tatránka*, *Hronka*). Texty politického charakteru mohli Slováci uverejňovať na Slovensku až od roku 1845 po založení prvých slovenských politických novín – *Slovenské národné noviny* –, za ktorými stál Ľudovít Štúr (1815 – 1856). Po ich zániku v júni 1848 však slovenské národné hnutie de facto nedisponovalo vlastným politickým tlačovým médiom,⁴ a to až do júla 1849, keď vznikli vo Viedni *Slovenské noviny*. Tie však mali provládny charakter. Preto od zániku Štúrových novín do začatia vydávania už spomenutých *Pešťbudínskych vedomostí* v roku 1861 absentoval v slovenskom národnom hnutí politický nezávislý denník.⁵

4 Funkciu tlmočníka slovenských národných úsilí ako-tak spĺňal *Slovenský pozorník*, ktorý vychádzal v apríli 1849.

5 Wolfgang Duchkowsch – Danuša Serafinová – Jozef Vatrál: *Dejiny slovenského novinárstva. Vývoj novinárstva na Slovensku v kontexte podunajskej monarchie*, Ružomberok 2007, s. 139–155.

Tento stav prispel k tomu, že predstavitelia slovenského národného hnutia hľadali publikačný priestor v českých krajinách, najmä v Prahe. Práve v nej v období revolučných rokov 1848 – 1849, a hlavne neskôr od začiatku 60. rokov 19. storočia, začali vznikať rýchlym tempom politické periodiká, ktoré sa slovenskí národovci snažili využiť na verejné tlmočenie svojich názorov a dosiahnutie cieľov. V júli 1860 bolo schválené Aloisovi Krásovi (1828 – 1900) založiť český politický denník *Čas*. Od januára 1861 Julius Grégr (1831 – 1896) začal vydávať denník *Národní listy* a v apríli toho istého roku vznikol týždenník *Obecné listy*. V roku 1862 založil Vincent Vávra (1824 – 1877) politický denník *Hlas*, ktorý o tri roky splynul s *Národními listami*. Samozrejme, v Prahe sa zvýšil počet nielen politických, ale aj beletristických, humoristických, vedeckých a hospodársko-osvetových periodík.⁶

Tribúnou Slovákov sa stal predovšetkým *Čas*, prostredníctvom ktorého sa snažili informovať o spoločensko-politickej situácii v Uhorsku, postavení Slovákov, Slovenskom národnom zhromaždení v Turčianskom sv. Martine, Matici slovenskej či iných aktivitách slovenského národného hnutia a upozorňovať na snahy o pomaďarčovanie škôl alebo úradov na Slovensku.⁷ Keďže článkov od Slovákov pribúdalo a *Čas* nebol schopný ich všetky uverejniť, rozhodla sa jeho redakcia vydať ich v osobitnej publikácii *Hlasy Slovákův* za finančnej podpory pražského mecenáša Ferdinanda Pravoslava Náprstka.⁸ Aj v roku 1863 sa V. Vávra obrátil na Slovákov s ponukou publikovať v *Hlase*, poprípade vydať podobnú publikáciu príspevkov o slovenskom národe s podporou Náprstka.⁹

Napriek tomu, že v priebehu 60. rokov 19. storočia zaznamenala rozmach aj slovenská periodická tlač, slovenskí národovci i naďalej využívali pražské noviny. Jedným z dôvodov bola diferenciácia slovenského

6 Jarmila Tkadlečková-Vantuchová: *Česi a Slováci v národnooslobodzovacom boji do rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867*, Bratislava 1970, s. 135. František Roubík: *Časopisectvo v Čechách 1848–1862*, Praha 1930, s. 59–95.

7 Napríklad: Anonym: Konstitucionalismus maďarónsky, *Čas* 2 (24. 3. 1861), s. 2; Jak sa v Uhrách volí, *Čas* 2 (29. 3. 1861), s. 2; Vývin poměrů Uhorských, *Čas* 3, (27. 4. 1862), s. 1–2; Shromazdění stoliční v Prešove – směr protislovensky, *Čas* 2 (7. 1. 1861), s. 1; Chování Maďarů k Slovákům, *Čas* 2 (6. 1. 1861); Počinání Maďarů – Lud. Benický – nový školní rada pro Čechy – svoboda, *Čas* 2 (24. 1. 1861) s. 2; Výstupy – hlavní stoliční shromazdění – netečnost Slovákův – jak vláda uherská zachovává rovnoprávnost – Hanka, *Čas* 2 (20. 1. 1861), s. 2; První základy Matice slovenské, *Čas* 2, (27. 8. 1861), s. 3; Jak vypadají restaurace uherské – školské pomery, *Čas* 2 (5. 3. 1861), s. 2; Národní shromazdění Slovákův v Turčianském sv. Martine, *Čas* 2 (14. 6. 1861), s. 2.

8 *Hlasy Slovákův*, Praha 1961, s. 127.

9 Literárny archív Slovenská národná knižnica, fond Andrej Sládkovič, list V. Vávra – A. Sládkovičovi z 20. októbra 1863.